

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: O wprowadzaniu Kazań sejmowych w obieg czytelniczy w staropolskich edycjach dzieł Piotra Skargi

Author: Małgorzata Piecuch

Citation style: Piecuch Małgorzata. (2015). O wprowadzaniu Kazań sejmowych w obieg czytelniczy w staropolskich edycjach dzieł Piotra Skargi W: M. Jarczykova, B. Mazurkowa, S. Dąbrowski (red.), "Świat bliski i świat daleki w staropolskich przestrzeniach" (s. 117-130). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

MAŁGORZATA PIECUCH

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O wprowadzaniu *Kazań sejmowych* w obieg czytelniczy w staropolskich edycjach dzieł Piotra Skargi

Sylwetka jednego z najpopularniejszych kaznodziejów XVI i XVII stulecia – Piotra Skargi (1536–1612) – od wieków intryguje badaczy. Stan badań nad życiem i spuścizną literacką autora *Żywotów świętych* odnotowany jest między innymi w publikacjach: Jerzego Starnawskiego¹, Janusza Tazbira², Stanisława Obirka³. Wśród wydawnictw poświęconych twórcy *Żołnierskiego nabożeństwa* należy wskazać również prace o węższym zakresie. Mirosław Korolko objął refleksją publikacje podejmujące problem artyzmu prozy Skargi⁴. Z kolei Anna Paluszak-Bronka przedstawiła stan badań nad językiem królewskiego kaznodziei⁵. We wszystkich wskazanych publikacjach szczególnym zainteresowaniem badaczy cieszą się *Kazania sejmowe*. Już ponad dwieście lat temu krzemieniecki językoznawca Alojzy Osiński stwierdził, że spośród całego dorobku pisarskiego jezuity z Grójca, właśnie to dzieło należy uznać za najważniejsze⁶.

---

¹ Zob. J. STARNAWSKI: *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: IDEM: *Pisarze jezuicki w Polsce (wiek XVI–XIX). Studia i materiały*. Kraków 2007, s. 93–135.

² Zob. J. TAZBIR: *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*. Warszawa 1978, s. 292–312.

³ Zob. S. OBIREK: *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*. Kraków 1994, s. 21–34. Por. A. SITKOWA: „*Na połów dusz ludzkich*”. *O literackiej ramie wydawniczej w edycjach kazań Piotra Skargi (XVI–XVIII w.)*. Warszawa 1998, s. 7–14; J. TAZBIR, M. KOROLKO: *Wstęp*. W: P. SKARGA: *Kazania sejmowe*. Oprac. J. TAZBIR, przy współudziale M. KOROLKI. Wrocław 2003, s. XCIX–CIII.

⁴ Zob. M. KOROLKO: *O prozie „Kazań sejmowych” Piotra Skargi*. Warszawa 1971, s. 12–19.

⁵ Zob. A. PALUSZAK-BRONKA: *Wstęp*. W: EADEM: *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka z fonologią, fleksja, składnia*. Bydgoszcz 2003, s. 11–19.

⁶ A. OSIŃSKI: *O życiu i pismach Piotra Skargi. Rozprawa czytana na zebraniu gimnazjum wołyńskiego i obywatelów przy rozpoczęciu rocznych popisów z nauk dnia 13 lipca 1812 roku*. Krzemieniec 1812, s. 36. Por. J. STARNAWSKI: *Piotr Skarga...*, s. 102–103.

Traktat polityczny Skargi zyskał powszechne uznanie w XIX stuleciu. W sytuacji utraty przez Polskę niepodległości został on zreinterpretowany, między innymi przez Adama Mickiewicza oraz Jana Matejkę, jako prorocze dzieło, na którego kartach zapowiedziana została klęska polskiego narodu. Współcześnie *Kazania sejmowe* pozostają najpopularniejszym dziełem Skargi. W XX stuleciu opublikowano je blisko trzydzieści razy, a w ciągu kilkunastu lat obecnego wieku wznowiono już sześciokrotnie.

Za życia kaznodziei Zygmunta III nie ukazała się drukiem samoistna edycja *Kazań sejmowych*. Dzieło to było jednak aż trzykrotnie umieszczone w tomach pism jezuita – w *Kazaniach na niedziele i święta...* (1597), *Kazaniach o siedmiu sakramentach...* (1600) i w *Kazaniach przygodnych...* (1610)⁷. Badacze podkreślają, że w XVI i XVII stuleciu, pomimo istnienia wskazanych wydań, traktat polityczny założyciela Bractwa Miłosierdzia nie cieszył się zainteresowaniem czytelników⁸. Według Mirosława Korolki, brak szerszej recepcji dzieła Skargi we wskazanym okresie wynikał z faktu, iż było ono wówczas „zagubione w obszernych tomach pism zbiorowych królewskiego kaznodziei”⁹. Zastanówmy się, czy ta opinia jest uzasadniona.

W literaturze przedmiotu badacze (literaturoznawcy i bibliologowie) zwracają uwagę na ważną rolę, jaką w dawnych edycjach odgrywają elementy okalające tekst główny dzieła. Zespół takich części określany jest mianem literackiej ramy wydawniczej¹⁰. Sygnały początku i końca tekstu ze względu na pełnione funkcje bywają nazywane przez badaczy między innymi: delimitatorami¹¹, elementami eskortującymi dzieło, dodatkowymi częściami konstrukcyjnymi¹²,

⁷ Zob. *Kazania sejmowe* w następujących edycjach dzieł Piotra SKARGI: *Kazania na niedziele i święta całego roku, znowu od niego przejrane, z przydaniem kilku kazań sejmowych i Kazania na pogrzebie JM starej*. Dwa są przy nich rejestry. Jeden do nauk na z mocnienie katolickiej wiary, a drugi do naprawy obyczajów służący. Kraków 1597, s. 657–707; IDEM: *Kazania o siedmiu sakramentach Kościoła ś. katolickiego, do których są przydane Kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, których jest wypisany na przodku registr*. Kraków 1600, s. 273–327; IDEM: *Kazania przygodne z innymi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*. Kraków 1610, s. 68–112.

⁸ Zob. J. TAZBIR: *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji...*, s. 128–130; M. KOROLKO: *O prozie „Kazań sejmowych”...*, s. 7; K. PANUŚ: *Piotr Skarga*. Kraków 2012, s. 76.

⁹ M. KOROLKO: *O prozie „Kazań sejmowych”...*, s. 7.

¹⁰ R. OCIECZEK: *O różnych aspektach literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*. W: *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*. Red. R. OCIECZEK. Katowice 1990, s. 7. POR. EADEM: *Rama utworu*. W: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze – Renesans – Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERUSZ. Wrocław 1990, s. 684–688.

¹¹ POR. T. DOBRZYŃSKA: *Delimitacja tekstu literackiego*. Wrocław 1974, s. 5–37. EADEM: *Delimitacja tekstu pisanego i mówionego*. W: *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*. Red. M.R. MAYE-NOWA. Wrocław 1978, s. 101–118; R. OCIECZEK: *Rama utworu...*, s. 684–685.

¹² POR. S. SKWARCZYŃSKA: *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 1. Warszawa 1954, s. 452.

preliminariami lub sygnałami ważności¹³. Autorowi *Areopagusa*... szczególnie zależało na tym, aby wszystkie jego utwory były czytane i doceniane, o czym dowodnie świadczą dodatkowe, sformułowane z myślą o czytelnikach, wypowiedzi, w które wyposażył swoje dzieła¹⁴. Żaden z tych elementów delimitacyjnych nie znalazł się przypadkowo w drukach królewskiego kaznodziei. Jak podkreśliła Magdalena Komorowska:

wszystkie składniki ramy utworu [Skargi – M.P.] są na ogół w widoczny sposób zaplanowane i mają odpowiednio ukierunkować odbiór dzieła, a także ułatwić dostęp do zawarty w nim treści¹⁵.

Wspomnieliśmy już, że *Kazania sejmowe* były za życia autora trzykrotnie wydane wraz z kaznodziejskimi zbiorami. Jak wykażą dalsze rozważania, obecność politycznego traktatu Skargi w tych edycjach sygnalizują w różny sposób dodatkowe elementy, takie jak: tytułatura, spisy treści, indeksy, motta i marginalia. Wszystkie staropolskie wydania owego dzieła wyszły spod pras oficyny Andrzeja Piotrkowczyka ojca (ok. 1550–1620) – typografa krakowskiego, który od roku 1585 tłoczył większość pism królewskiego kaznodziei¹⁶. Pierwsza edycja *Kazań sejmowych* ukazała się drukiem w 1597 roku jako część tomu *Kazań na niedziele i święta*... Przyjrzyjmy się poszczególnym segmentom zapisu na karcie tytułowej tego druku:

*Kazania na niedziele i święta całego roku,
znowu od niego przejrzone, z przydaniem kilku kazań sejmowych¹⁷
i Kazania na pogrzebie JM starej.*

Dwa są przy nich rejestry. Jeden do nauk na z mocnienie katolickiej wiary, a drugi do naprawy obyczajów służący.

Skarga w podtytule drugiego wydania *Kazań na niedziele i święta*... zasygnalizował dodanie do tej edycji dwóch dzieł – cyklu ośmiu kazań sejmowych oraz kazania wygłoszonego na pogrzebie Anny Jagiellonki. Przygotowując homiletyczny zbiór do druku, najwyraźniej uznał, że wskazane teksty należy z jakichś względów wyróżnić. W edycji z 1597 roku znajdują się jeszcze dwa inne dzieła,

¹³ Por. E. BALCERZAN: *Zagadnienie „ważności” elementów świata przedstawionego*. W: *Styl i kompozycja. Konferencje teoretycznoliterackie w Toruniu i Ustroniu*. Red. J. TRZYNADŁOWSKI. Wrocław 1965, s. 300–301.

¹⁴ O wpływie Skargi na kształt ramy wydawniczej jego dzieł pisała Magdalena KOMOROWSKA: *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*. Kraków 2012, s. 105–115.

¹⁵ *Ibidem*, s. 105.

¹⁶ Zob. *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. [Piotrkowczyk Andrzej I]. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983, s. 152.

¹⁷ Podkreślenia – M.P.

o których nie informuje zapis na karcie tytułowej – *Kazanie o miłosierdziu* oraz *Kazanie krótkie o Męce Pańskiej*¹⁸.

W podtytule wymienione zostały utwory będące pierwodrukami¹⁹. Spostrzeżenie to wydaje się interesujące, jeżeli zauważymy, że dołączone do homiletycznego zbioru, a nieaanonsowane na karcie tytułowej *Kazanie o miłosierdziu* wytłoczono już wcześniej – ukazało się ono w edycji *Bractwa Miłosierdzia...* z 1588 roku. *Kazania sejmowe* i *Kazanie na pogrzebie JM starej* łączy także fakt, że ich powstanie było związane z ważnymi wydarzeniami o charakterze politycznym. Być może Skarga, wskazując na karcie tytułowej *Kazań na niedziele i święta...* dzieła związane z obradami sejmu oraz pochówkiem „ostatniego potomka domu Jagiełłowego”, pragnął zachęcić potencjalnych czytelników swoich tekstów do kupna książki. Podkreślmy, że jego homiletyczny zbiór był ponad pięciusetstronicowym drukiem dużego formatu (*folio*), którego pierwsze wydanie (*edito princeps*) ukazało się w 1595 roku. Jak zauważyła Anna Sitkowa, „książka tego rodzaju była stosunkowo droga, więc decyzja o przedruku musiała być motywowana [...] perspektywą sprzedaży”²⁰. Niewykluczone zatem, że zadaniem informacji zamieszczonych na karcie tytułowej kazań było powiadomienie potencjalnych czytelników zbioru, że owa edycja nie jest przedrukiem, lecz kolejnym, „odświeżonym” i nieco zmodyfikowanym wydaniem.

Po raz kolejny *Kazania sejmowe* zostały zamieszczone w pierwodruku *Kazań o siedmi sakramentach...* (1600). Obecność interesującego nas dzieła w tym wydaniu ujawnia w sposób pośredni tytułatura zbioru: *Kazania o siedmi sakramentach Kościoła ś. katolickiego, do których są przydane Kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, których jest wypisany na przodku registr.* Wskazany w tym zapisie aneks jest bardzo ważną częścią całego woluminu. Warto bowiem zauważyć, że czterdzieści dwa kazania sakramentalne zostały wytłoczone na pierwszych stu dziewięćdziesięciu stronach wskazanego zbioru, natomiast pozostałe trzysta trzydzieści dziewięć stron zajmują właśnie *Kazania przygodne...* oraz inne pisma Skargi.

Z pierwszej strony owego druku dowiadujemy się również, że w tomie znajduje się registr. Jak stwierdziła Anna Sitkowa, informacja ta „niejako zastępuje wymienianie [...] kilkunastu tytułów na karcie tytułowej książki”²¹. *Registr kazań w tych księgach* umieszczono bezpośrednio po listach dedykacyjnych do Zygmunta III Wazy i Jędrzeja Boboli oraz po krótkim tekście prozą *Do Czytelnika łaskawego*. Druga strona wskazanego spisu treści (k. [6]r) zawiera informacje o włączeniu do tomu ośmiu kazań sejmowych. W wykazie wymieniono po-

¹⁸ Zob. A. SITKOWA: „*Na połów dusz ludzkich*”..., s. 21.

¹⁹ Pierwodrukiem był także *Wykład na początek Ewangelij Jana św.*, anonsowany na karcie tytułowej trzeciej edycji *Kazań na niedziele i święta...* (1602).

²⁰ A. SITKOWA: „*Na połów dusz ludzkich*”..., s. 23.

²¹ *Ibidem*, s. 23.

szczególne części dzieła, a następnie wskazano strony, na których się znajdują. Tylko w odniesieniu do tekstu, który rozpoczyna traktat polityczny, w spisie treści podano tytuł w takiej formie, w jakiej występuje on w obrębie tomu, natomiast w przypadku pozostałych – znacznie skrócono formuły i nieco je zmodyfikowano. Na przykład z pełnego zapisu: *Kazanie wtóre. O miłości ku ojczyźnie i o pierwszej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z nieżyczliwości ku ojczyźnie* usunięto całą część informującą o tematyce utworu, a do pozostawionych elementów z numerem kazania dodano przymiotnik (*Kazanie sejmowe wtóre*). W identyczny sposób postąpiono z tytułami pozostałych części traktatu politycznego Skargi. Podkreślny jednak, że zubożenie informacji w spisie treści w stosunku do pełnego brzmienia formuł w obrębie tomu ma uzasadnienie i było praktykowane w dawnych drukach. Odsyłanie czytelnika do interesującego go dzieła w obrębie większego zbioru powinno bowiem przebiegać sprawnie, zrozumiałe zatem jest uproszczenie zapisów w owym wykazie zawartości księgi. Ponadto informacje dotyczące poszczególnych tekstów zamieszczano w żywej paginie. Tego typu homologia z pewnością ułatwiała szybkie dotarcie do treści interesujących czytelnika.

W edycji *Kazań o siedmi sakramentach...* z 1600 roku znajdujemy jeszcze jeden, o wiele bardziej interesujący wykaz. Nieanonsonowany na stronie tytułowej tomu *Registr rzeczy przedniejszych w tych kazaniach* zajmuje cztery karty bez paginacji (k. Kkkr-[Kkk₄]v) po stronie [444]. Wskazany element literackiej ramy wydawniczej spełnia inne funkcje niż omawiany uprzednio wykaz tytułów. Nie jest to proste zestawienie o charakterze informacyjnym, lecz rozbudowany indeks przedmiotowy, który odzwierciedla religijne i polityczne poglądy Skargi.

Po dokładnym przyjrzeniu się zapisom indeksowym, nawet bez lektury *Kazań sejmowych*, można stwierdzić, że jednym z głównych założeń zawartego w dziele programu politycznego jest poszanowanie władzy królewskiej. W owym wykazie podkreślono bowiem, że poddani powinni czcić i szanować władcę, gdyż jest on wybranym przez Boga „piastunem religii”. I chociaż autor *Żywotów świętych* jawi się jako zdecydowany zwolennik monarchii, nie można uznać, że król był w jego przekonaniu najwyższym zwierzchnikiem państwa. Już w samym indeksie Skarga wyraźnie zaznaczył, że monarchowie w pokorze ducha powinni przyjmować zwierzchnictwo władzy kościelnej nad władzą świecką. Bez wnikania w strukturę i zawartość haseł indeksowych można by sądzić, że tego rodzaju dawne wykazy przedmiotowe miały jedynie ułatwiać czytelnikom dostęp do poszukiwanych przez nich informacji. Treść owych zapisów oraz sposób ich tworzenia (nie zawsze stanowiły one kopię marginaliów) dowodzą jednak, że w okresie kontrreformacji ten element druków uzyskał dodatkową funkcję – stanowił rodzaj zwięzłego streszczenia religijnych poglądów twórcy dzieła.

Ostatnia staropolska edycja *Kazań sejmowych* (zamieszczona w *Kazaniach przygodnych...* z 1610 roku, opatrzonych trzystronicowym *Regestrem Kazań przygodnych*

i innych drobniejszych materyj do nich przydanych) znacznie różni się od dwóch poprzednich. Większość druków Skargi wytłoczonych w latach 1609–1610 uległa różnym modyfikacjom. Badacze spuścizny jezuity, pisząc o oczyszczaniu jego pism z drażliwych treści, najczęściej odnosili się do zmian widocznych w ostatnim za życia autora wydaniu *Kazań sejmowych*. Trzecia edycja traktatu politycznego różni się od wcześniejszych, brak tu bowiem *Kazania szóstego. O monarchijej i królestwie*, ponadto dokonano znacznych zmian w kazaniu pierwszym i trzecim, usuwając z nich fragmenty z postulatami wzmocnienia władzy królewskiej. Uzupełnienia, okrojenia i modyfikacje, jakie widoczne są we wskazanych drukach, niejednokrotnie były już przedmiotem naukowych rozważań²². Zaznaczmy jednak, że konsekwencją wprowadzenia zmian do głównego tekstu traktatu stały się modyfikacje w obrębie elementów ramowych tego dzieła. Retuszowi poddano tytuły poszczególnych kazań, poprzedzające je motta oraz marginalia, które wskazywały na istotne treści lub odsyłały do ustępów z Pisma Świętego i dzieł ojców Kościoła.

Przyjrzyjmy się zatem zmianom, jakie zaszły w obrębie tytułatury poszczególnych części *Kazań sejmowych* w trzech wskazanych dotąd staropolskich edycjach tego dzieła. Informacje odnotowane zostały w zestawieniu tabelarycznym (tabela 1).

Zmiany widoczne w podanych wariantach tytułów najczęściej, bo aż pięciokrotnie, wiążą się ze skróceniem omawianych elementów druku. W tytułach sejmowych kazań w edycji z 1610 roku zrezygnowano z nazywania i numerowania poszczególnych chorób nękających Rzeczpospolitą. Ta ingerencja we wskazaną część dzieła²³ wydaje się zabiegiem dobrze przemyślanym. W tytule *Kazania trzeciego...* doszło do przesunięcia punktu ciężkości z podkreślania wady narodowej, jaką jest „niezgoda domowa”, na uwypuklenia preferowanego przez Kościół postępowania, polegającego na unikaniu wszelkich konfliktów.

Nie można się też dziwić, że z tytułu *Kazania czwartego...* usunięto zarzuty kierowane pod adresem „zarazy heretyckiej”, a podkreślono zalety religii katolickiej. Początek XVII stulecia przyniósł znaczne obostrzenia dotyczące rewizji druków. Od 1601 roku książki najpierw sprawdzało w kraju trzech cenzorów z danej prowincji, a następnie zaaprobowane przez nich dzieła wysłano do centralnego urzędu cenzury w Rzymie, gdzie poddawano je dalszej ocenie²⁴. Warto

²² O najważniejszych zmianach zob. I. CHRZANOWSKI: *Pierwsze wydanie „Kazań sejmowych” Skargi*. „Pamiętnik Literacki” 1903, z. 2, s. 412–415; J. TAZBIR, M. KOROLKO: *Aneksy wg wydania „Kazań sejmowych” z roku 1610*. W: P. SKARGA: *Kazania sejmowe*. Oprac. J. TAZBIR..., s. 178–180.

²³ Tytuł bowiem, jak wskazuje Danuta DANEK, jest integralną częścią dzieła, i to nie tylko w sensie identyfikacyjnym (*Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*. Warszawa 1980, s. 76–77).

²⁴ Zob. B. NATOŃSKI: *Twórczość pozytywno-kontrowersyjna jezuitów w Polsce w okresie humanizmu jezuickiego (1564–1618)*. W: IDEM: *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*. Kraków 2003, s. 51.

także wspomnieć, że w 1609 roku generał zakonu jezuitów Klaudiusz Aquaviva (1543–1615) zabronił autorom polemicznych dzieł „ostrych »wycieczek« przeciw ministrom innowierczym, ponieważ [...] w polemice z nimi nie należy kierować się tym, na co zasługują, ale tym, co przystoi pisarzowi-zakonnikowi”²⁵.

Tabela 1. Warianty tytułów w staropolskich edycjach *Kazań sejmowych*

<i>Kazania sejmowe</i> (1597 i 1600)	<i>Kazania sejmowe</i> (1610)
<i>Pierwsze na początku sejmu, przy mszy sejmowej</i>	<i>Pierwsze na początku przy świętej ofierze sejmowej.</i> <i>O mądrości potrzebnej do rady.</i>
<i>Kazanie wtóre.</i> <i>O miłości ku ojczyźnie i o pierwszej chorobie Rzeczyposp[ospolitej], która jest z niezyczliwości ku ojczyźnie</i>	<i>Kazanie wtóre sejmowe.</i> <i>O miłości ku ojczyźnie</i>
<i>Kazanie trzecie.</i> <i>O drugiej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z niezgody domowej</i>	<i>Kazanie trzecie sejmowe.</i> <i>O zgodzie domowej</i>
<i>Kazanie czwarte.</i> <i>O trzeciej chorobie Rzeczypospolitej, która jest naruszenie religiej katolickiej przez zarazę heretycką</i>	<i>Kazanie czwarte sejmowe.</i> <i>Religia katolicka zgodę i całość królestw zatrzymywa</i>
<i>Kazanie piąte.</i> <i>Jako katolicka wiara policzyc i królestw szczęśliwie dochowyywa, a heretyctwo je obala</i>	<i>Kazanie piąte sejmowe.</i> <i>Jako katolicka wiara policzyc i królestw szczęśliwie dochowyywa, a heretyctwo je obala</i>
<i>Kazanie szóste.</i> <i>O monarchijey i królestwie, abo o czwartej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z osłabienia królewskiej dostojności i władzey</i>	—
<i>Kazanie siódme.</i> <i>O prawach niesprawiedliwych, abo o piątej chorobie Rzeczypospolitej</i>	<i>Kazanie szóste sejmowe.</i> <i>O prawach niesprawiedliwych</i>
<i>Kazanie ósme.</i> <i>O szóstey chorobie Rzeczypospolitej, która jest dla grzechów jawnych i niekarności ich</i>	<i>Kazanie siódme sejmowe.</i> <i>O niekarności grzechów jawnych</i>

Jak wynika z zapisów w tabeli nr 1, różnice między tytułami kazań w trzech edycjach staropolskich nie sprowadzały się jedynie do przeredagowania lub skrócenia właściwych formuł tych elementów druku. W przypadku kazania

²⁵ Ibidem.

pierwszego istotne wydaje się także dodanie członu: *O mądrości potrzebnej do rady*, który dookreśla materię dzieła. Oprócz skrótów wynikających z decyzji cenzorskich zastosowano więc modyfikacje wzbogacające informacje o treści traktatu. Niezależnie od charakteru zmian, jakie wprowadzono w kolejnych wydaniach *Kazań sejmowych*, warto podkreślić, że we wszystkich trzech edycjach tego dzieła tytuły poszczególnych jego części zaskakują przejrzystością i ujednoczeniem formuł. W przypadku dwóch pierwszych wydań traktatu Skargi schematyczność tytułów wynika nie tylko z numerowania poszczególnych kazań, ale także z wyliczania chorób nękających polski naród oraz zastosowania ujednoczonego schematu składniowego. Również w edycji z 1610 roku w obrębie tytułów widoczne są podobieństwa zarówno formalne (wskazanie numeru tekstu, powtarzanie w większości przypadków przyimka „o”), jak i semantyczne (wyraźne dookreślanie materii dzieła).

Modyfikacjom poddano także motto, które Skarga umieścił po tytule każdego z kazań sejmowego zbioru. Spośród ośmiu przytoczeń biblijnych aż sześć pochodzi ze Starego Testamentu. Odwoływanie się przez Skargę do Pisma Świętego z pewnością było zabiegiem w pełni świadomym. Rozpoczynając kazanie od epigrafu biblijnego, sięgał on po niepodważalny dla katolików argument przemawiający za słusnością głoszonych przez siebie poglądów²⁶. W tym przypadku Pismo Święte było najlepszym z możliwych źródeł odwołań. Cytacje biblijne, uznawane za silne argumenty z autorytetu, idealnie realizowały funkcję perswazyjną²⁷. Królewski kaznodzieja – wybitny znawca Biblii oraz tłumacz tej Świętej Księgi chrześcijaństwa²⁸ z wyczuciem i wielką precyzją dobierał motto odpowiednie do poszczególnych dzieł. Epigrafy wybrane przez Skargę nie były dekoracyjnymi elementami druków, lecz ważnymi składnikami literackiej ramy wydawniczej. Dookreślały problematykę tekstów nimi poprzedzonych lub pełniły funkcję egzemplów potwierdzających prawidłowość rozważań snutych przez autora²⁹.

Charakterystyczną cechą edycji dzieł Skargi jest również opatrywanie epigrafów informacjami o źródłach przytoczeń. Uszczegółowienie tych danych jest jednak stosunkowo skromne³⁰ – ogranicza się do podania skrótu nazwy oraz numeru rozdziału księgi biblijnej, z której pochodzi cytat; nie zostały natomiast wskazane numery wersetów. Być może pisarz uznał, że ścisła lokalizacja nie jest konieczna z uwagi na dobrą w społeczności katolickiej znajomość Pisma Świętego, i to nie tylko w kręgu osób duchownych³¹.

²⁶ Zob. A. SITKOWA: *Argumenty z autorytetu. O mottach w dziełach Piotra Skargi*. „Horyzonty Wiary” 1993, z. 3, s. 60–61.

²⁷ Zob. *ibidem*, s. 61–62.

²⁸ Zob. S. OKONIEWSKI: *Pismo Święte w dziełach ks. Piotr Skargi*. Poznań 1912, *passim*.

²⁹ Por. A. SITKOWA: *Argumenty z autorytetu...*, s. 61.

³⁰ Zob. *ibidem*, s. 56.

³¹ Zob. *ibidem*.

W przypadku motta rozpoczynającego pierwsze z kazań sejmowych (w wydaniach z 1597 i 1600 roku): „Jeśli kto z was potrzebuje mądrości, niech jej prosi od Pana Boga, który wszystkim hojnie daje, a nie wymawia, a dana mu będzie. Jacob: I”) doszło do zamiany polskiej wersji przytoczenia biblijnego na jej łaciński odpowiednik („Si quis vestrum indiget sapientia, postulat a Deo, qui dat omnibus affluenter, et dabitur ei”). Trudno ostatecznie dociec, dlaczego Skarga dokonał takiej modyfikacji. Warto jednak zauważyć, że na kartach tytułowych druków z pisarskim dorobkiem kaznodziei Zygmunta III prawie wyłącznie zamieszczone są epigrafy w języku łacińskim. Z kolei przed dziełami wchodzącymi w skład zbiorów lub w obrębie marginaliów w interesujących nas edycjach częściej spotykane są cytaty w polskim tłumaczeniu Skargi³². Przymuszczałnie autor *Żywotów świętych*, uznając wyższość Wulgaty nad własnym przekładem fragmentów Pisma Świętego, a tym samym troszcząc się o jak największą wiarygodność przytaczanych słów, wołał umieszczać w reprezentacyjnych miejscach swych druków (a takimi bez wątpienia były karty tytułowe) epigrafy w ich oryginalnym brzmieniu³³.

Z biblijnego cytatu rozpoczynającego drugie kazanie sejmowe („To wam rozkazuję, mówi P. Jezus, abyście się społecznie miłowali. Pokój mój daje wam, pokój mój zostawuje wam. Joan. 14 et 15”) w wydaniu z 1610 roku usunięty został fragment: „Pokój mój daję wam, pokój mój zostawuję wam”, co prawdopodobnie wynikało ze względów praktycznych. Przywołane słowa mogły być uznane za zbędne, gdyż nie wiązały się bezpośrednio z treścią następującego po nich tekstu. W przypadku tego epigrafu uściślona została biblijna lokalizacja. Liczne błędy popełniane przez Skargę w tym względie wynikały z cytowania Pisma Świętego z pamięci³⁴. W kolejnych edycjach dzieł królewskiego kaznodziei korygowano jego omyłki lub uzupełniano niepełne informacje zamieszczone w odnośnikach biblijnych³⁵.

W edycji *Kazań sejmowych* z 1610 roku troska o zwięzłość użytych form ujawnia się także w skróceniu zbyt długich odnośników do dwóch epigrafów. W lokalizacji łacińskiego przytoczenia biblijnego, które rozpoczyna trzecie kazanie, zapis *Corint: I.* zmieniono na *Cor I.*, natomiast w analogicznym miejscu w ostatnim tekście tego cyklu formę *Ecclesiastici* zastąpiono abrewiacją *Eccle.*

Korekt nie brakuje również w tak ważnych elementach ramowych, jakimi w edycjach dzieł Skargi są marginalia, które wymagałyby osobnego opracowania. Magdalena Komorowska podzieliła te elementy ramowe dzieł Skargi na dwie grupy. Do pierwszej włączyła zapisy, które pełnią funkcje „organizacyjno-streszczające, wskazując przejście do kolejnej części w strukturze utworu albo

³² Zob. ibidem, s. 57; S. OKONIEWSKI: *Przedmowa*. W: IDEM: *Pismo Święte...*, s. V.

³³ Por. A. SITKOWA: *Argumenty z autorytetu...*, s. 58.

³⁴ Zob. P. SKARGA: *Kazania sejmowe*. Oprac. J. TAZBIR..., s. 40 (przypis 38).

³⁵ Por. A. SITKOWA: *Argumenty z autorytetu...*, s. 56.

do następnego zagadnienia³⁶, natomiast do drugiej – ulokowane na obrzeżach stronice adnotacje bibliograficzne³⁷. Spójrzmy na wybrane przykłady należące do pierwszej ze wskazanych grup:

Tabela 2. Marginalia w *Kazaniach sejmowych*

W edycji <i>Kazań na niedziele i święta</i> (1597)	W edycji <i>Kazań przygodnych</i> (1610)
Mądrość ziemska i bydłęca	Ziemska mądrość; Bydłęca mądrość; Diabelska mądrość
Niebezpieczności koronne	Złe razy nasze
Niezgody i rozterki	Miłość spólna potargana
Zdrady	—
Buntownicy i szemracze	—
Wolność głupia i cielesna	Głupia wolność
Oślabienie królewskiej władzy	—
3. Wysokie o sobie rozumienie nie ma mądrości	3. Modestia. Wysokie o sobie rozumienie nie ma mądrości.
—	Mądrość nabyta do rządów

Epigrafy zamieszczone w tabeli w celach porównawczych pochodzą z dwóch edycji pierwszego kazania sejmowego. Różnice między marginaliami w obu wydaniach traktatu politycznego sprowadzają się do: zaniku, okrojenia, modyfikacji lub uzupełnienia pewnych informacji. Brak niektórych zapisów w edycji z 1610 roku jest, oczywiście, bezpośrednią konsekwencją usunięcia pewnych treści z pierwszego kazania – fragmentów zawierających aluzje do członków stronnictwa antyregalistycznego, którzy sprzeciwiali się królowi w celu uzyskania korzyści materialnych. Zrozumiałe zatem, że w druku nie mogły znaleźć się marginalia odsyłające do tych wypowiedzi.

Nie wszystkie różnice między marginesowymi zapiskami we wskazanych wydaniach wynikają jednak z cenzorskich cięć. W edycji *Kazań sejmowych* z 1610 roku niektóre marginalia rozwinęto. W pierwszym wydaniu traktatu na marginesie znajduje się adnotacja „Wysokie o sobie rozumienie nie ma mądrości”, a w trzecim z kolei dodano do owego zapisu słowo „modestia” (skromność). To z pozoru drobne uzupełnienie w rzeczywistości jest bardzo ważne, ponieważ dotyczy pojęcia kluczowego dla rozważań podjętych przez Skargę w tym konkretnym miejscu politycznego traktatu. Wskazany zapis odsyła bowiem czy-

³⁶ M. KOMOROWSKA: *Prolegomena do edycji...*, s. 112.

³⁷ Zob. ibidem.

telnika do fragmentu tekstu, w którym zacytowano następujące słowa z Pisma Świętego: „Gdzie mądrość jest i *modestia*”.

Interesujący zabieg zastosowano też w pierwszym z zamieszczonych w tabeli nr 2 zapisków marginalnych. W edycji *Kazań sejmowych* z roku 1597 Skarga przeciwstawił pochodzącej z nieba mądrości boskiej mądrość ziemską, którą nazywał bydłęcą lub diabelską³⁸, natomiast w ostatnim za życia kaznodziei wydaniu traktatu nastąpiła w tym zakresie istotna zmiana. Mądrości: ziemską, bydłęcą i diabelską uzyskują tu oddzielne znaczenia³⁹. Zróżnicowanie wymienionych pojęć znajduje odzwierciedlenie w marginaliach druku – zamiast jednego pierwotnie zapisu: „Mądrość ziemską i bydłęcą”, ostatecznie wprowadzone zostały aż trzy różne adnotacje: „Ziemską mądrość”, „Bydłęcą mądrość”, „Diabelską mądrość”.

Wskazane za Magdaleną Komorowską dwa rodzaje zapisów marginesowych mogły występować razem (dotyczyły wówczas tego samego fragmentu tekstu głównego) lub niezależnie od siebie. Odesłania do źródeł, z których pochodzą zamieszczone w dziełach cytaty oraz nawiązania wskazywały czytelnikom lektury i autorytety, na które powoływał się autor, a tym samym były narzędziami retorycznej perswazji⁴⁰. W marginaliach o charakterze bibliograficznym, które zostały zamieszczone w wydaniu z 1610 roku, można wyróżnić trzy grupy zmian: niektóre zapiski dotyczące źródeł cytatów usunięto (co wiązało się z cięciami w tekście głównym), a inne dodano lub zmodyfikowano.

Kazania na niedziele i święta..., *Kazania o siedmiu sakramentach...* oraz *Kazania przygodne...* zostały wyposażone w bogaty zespół elementów ramowych: spisy treści, indeksy, motto i marginalia. W sposób bezpośredni lub pośredni kierują one czytelników do treści zawartych w poszczególnych tomach. W każdej ze wskazanych edycji wszystkie dodatkowe zapisy zostały starannie przygotowane w celu ułatwienia odbiorcom korzystania z *Kazań sejmowych* i ukierunkowania w wieloraki sposób lektury tego dzieła. Niektóre części ramowe (zwłaszcza indeksy rzeczowe i marginalia) pełniły jeszcze jedną ważną funkcję – odzwierciedlały polityczne i religijne poglądy samego pisarza. Skardze jako autorowi i skrupulatnemu redaktorowi własnych dzieł zależało bowiem, aby *Kazania sejmowe* (podobnie zresztą jak inne jego druki) nie „zagubiły się w obszernych tomach pism”⁴¹.

³⁸ Zob. J. TAZBIR: *Wstęp*. W: P. SKARGA: *Kazania sejmowe*. Oprac. J. TAZBIR..., s. L–LI.

³⁹ Por. I. CHRZANOWSKI: *Pierwsze wydanie „Kazań sejmowych”...*, s. 415.

⁴⁰ Por. M. KOMOROWSKA: *Prolegomena do edycji...*, s. 112.

⁴¹ M. KOROLKO: *O prozie „Kazań sejmowych”...*, s. 7.

Bibliografia podmiotowa

- SKARGA P.: *Kazania sejmowe*. W: IDEM: *Kazania na niedziele i święta całego roku, znowu od niego przejrane, z przydaniem kilku kazań sejmowych i Kazania na pogrzebie JM starej*. Dwa są przy nich rejestry. Jeden do nauk na z mocnienie katolickiej wiary, a drugi do naprawy obyczajów służący. Kraków 1597.
- SKARGA P.: *Kazania sejmowe*. W: IDEM: *Kazania o siedmi sakramentach Kościoła ś. katolickiego, do których są przydane Kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, których jest wypisany na przodku registr*. Kraków 1600.
- SKARGA P.: *Kazania sejmowe*. W: IDEM: *Kazania przygodne z innymi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*. Kraków 1610.

Bibliografia przedmiotowa

- BALCERZAN E.: *Zagadnienie „ważności” elementów świata przedstawionego*. W: *Styl i kompozycja. Konferencje teoretycznoliterackie w Toruniu i Ustroniu*. Red. J. TRZYNADŁOWSKI. Wrocław 1965.
- CHRZANOWSKI I.: *Pierwsze wydanie „Kazań sejmowych” Skargi*. „Pamiętnik Literacki” 1903, z. 2.
- DANEK D.: *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*. Warszawa 1980.
- DOBRYŃSKA T.: *Delimitacja tekstu literackiego*. Wrocław 1974.
- DOBRYŃSKA T.: *Delimitacja tekstu pisanego i mówionego*. W: *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*. Red. M.R. MAYENOWA. Wrocław 1978.
- Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. [Piotrkowczyk Andrzej I], Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983.
- KOMOROWSKA M.: *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*. Kraków 2012.
- KOROLKO M.: *O prozie „Kazań sejmowych” Piotra Skargi*. Warszawa 1971.
- NATOŃSKI B.: *Twórczość pozytywno-kontrowersyjna jezuitów w Polsce w okresie humanizmu jezuickiego (1564–1618)*. W: IDEM: *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*. Kraków 2003.
- OBIREK S.: *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*. Kraków 1994.
- OCIECZEK R.: *O różnych aspektach literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*. W: *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*. Red. R. OCIECZEK. Katowice 1990.
- OCIECZEK R.: *Rama utworu*. W: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze – Renesans – Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERUSZ. Wrocław 1990.
- OKONIEWSKI S.: *Pismo Święte w dziełach ks. Piotr Skargi*. Poznań 1912.
- OŚIŃSKI A.: *O życiu i pismach ks. Piotra Skargi. Rozprawa czytana na zebraniu gimnazjum wołyńskiego i obywatelów przy rozpoczęciu rocznych popisów z nauk dnia 13 lipca 1812 roku*. Krzemieniec 1812.
- PALUSZAK-BRONKA A.: *Wstęp*. W: EADEM: *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka z fonologią, fleksja, składnia*. Bydgoszcz 2003.

- PANUŚ K.: *Piotr Skarga*. Kraków 2012.
- SITKOWA A.: *Argumenty z autorytetu. O mottach w dziełach Piotra Skargi*. „Horyzonty Wiary” 1993, z. 3.
- SITKOWA A.: „Na połów dusz ludzkich”. *O literackiej ramie wydawniczej w edycjach kazań Piotra Skargi (XVI–XVIII w.)*. Warszawa 1998.
- SKWARCZYŃSKA S.: *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 1. Warszawa 1954.
- STARNAWSKI J.: *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: IDEM: *Pisarze jezuickcy w Polsce (wiek XVI–XIX)*. *Studia i materiały*. Kraków 2007.
- TAZBIR J., KOROLKO M.: *Wstęp; Aneksy wg wydania „Kazań sejmowych” z roku 1610*. W: P. SKARGA: *Kazania sejmowe*. Oprac. J. TAZBIR, przy współudziale M. KOROLKI. Wrocław 2003.
- TAZBIR J.: *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*. Warszawa 1978.

Małgorzata Piecuch

On Familiarizing the Readership with *Kazania sejmowe* (*Sejm Sermons*)
in Old Polish Editions of Piotr Skarga's Works

Summary

The dissertation discusses these among written records that testify to the fact that Old Polish editions of the *Sejm Sermons*, against the long-prevailing opinion of scholars, were not somewhat lost in extensive volumes which comprised the works of Piotr Skarga. Convincing arguments on the matter can be found in formally diverse elements that together constituted an editorial framework in editions of *Kazania na niedziele i święta...* (1597), *Kazania o siedmi sakramentach...* (1600) and *Kazania przygodne...* (1610). Detailed discussion of such elements of outer text delimitation as title formulas, tables of contents, indexes, mottoes and marginalia is conducive to distilling all information on the Jesuit's political treaty and to determining the function of that information. The analyses are complemented by remarks on the influence of ecclesiastical censorship on the final shape of the 1610 edition of the *Sejm Sermons*.

Małgorzata Piecuch

Sur la mise en circulation de *Kazania sejmowe* (*Sermons pour le Parlement*)
dans les éditions anciennes des ouvrages de Piotr Skarga

Résumé

L'article a pour objectif de présenter les textes qui prouvent que les éditions anciennes de *Kazania sejmowe* (*Sermons pour le Parlement*), contrairement aux opinions for-

mées jusqu'à présent par des chercheurs, ne se sont pas perdues dans de vastes volumes contenant des recueils d'ouvrages de Piotr Skarga. Afin de justifier son argumentation d'une façon persuasive, l'auteure s'appuie sur des éléments formellement diversifiés qui constituent le cadre éditorial dans les éditions de *Kazania na niedziele i święta...*, 1597 (*Sermons pour les dimanches et les fêtes...*); *Kazania o siedmi sakramentach...*, 1600 (*Sermons sur les sept sacrements...*) et *Kazania przygodne...*, 1610 (*Sermons occasionnels...*). Discuter de façon détaillée de tels éléments de la délimitation extérieure comme titres, tables des matières, index, épigraphes et marginalia a pour objectif d'y distinguer toutes les informations sur le traité politique de l'écrivain jésuite, mais aussi d'indiquer les fonctions que remplissaient ces informations. Les remarques à propos de l'influence de la censure religieuse sur la forme de l'édition de *Kazania sejmowe* (*Sermons pour le Parlement*) de 1610 complètent nos réflexions.